

1918-Cİ İL MART-İYUL AYLARINDA ŞAMAXIDA MÜSƏLMANLARA QARŞI TÖRƏDİLƏN QIRĞINLARDA MOLOKAN DƏSTƏLƏRİNİN İŞTİRAKI.

Eldar Hacıyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

haci Eldar55@gmail.com

Açar sözlər: molokan, Qozlu Çay, Mixmili, skop, baptist, subbotnik

Məqalədə elmi ədəbiyyatlar və arxiv materialları əsasında 1918-ci il mart-iyul aylarında Şamaxı qəzasında azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımında ermənilərlə birlikdə iştirak edən molokan dəstələrinin törətdikləri cinayətlərin təsviri, onları bu qırğınlarda iştiraka sövq edən səbəblər və onun ağır nəticələri işıqlandırılmışdır. Məqalədə Şamaxı qəzasında yerləşən rus və molokan kəndlilərinin miqdarı, yerləşmələri, onların təsərrüfat həyatı və məşğuliyyətləri barədə məlumat verilir. Məqalədə azərbaycanlılar ilə molokanlar arasında mövcud olan milli və dini baryerlərə də xüsusi diqqət yetirilir. Fəvqalədə İstintaq Komissiyasının materiallarında toplanan çox saylı şahid ifadələri əsasında elmi təhlillər aparılır, Şamaxı qəzasında molokanları qırğın və talanlara təhrik edən səbəblər göstərilir. Eyni zamanda qeyd edilir ki, yad torpaqlarda məskunlaşan və rus dövlətinin himayəsindən məhrum olan molokanlar bolşeviklərin simasında özlərinə yeni ictimai-siyasi dayaq əldə etmək istəyiblər.

УЧАСТИЕ МОЛОКАНСКИХ ОТРЯДОВ В РАСПРАВАХ НАД МУСУЛЬМАНАМИ В ШЕМАХЕ В МАРТЕ-ИЮЛЕ 1918 ГОДА.

Эльдар Гаджиев

Ключевые слова: молокан, Козлу Чай, Михмили, скоп, баптист, субботник

В статье на основе научных литератур и архивных материалов изучается событие в Шемяхинском уезде март-июле в в 1918-года. Когда молоканские отряды вместе армянами участвовали в погромах и резнях против мусульманского населения в уезде. Одновременно анализируется причины и последствия этого акта. В статье приведены сведения о численности русских и молоканских крестьян проживающих в Шемяхинском уезде, их местонахождении, хозяйственной жизни и

занятиях. В статье также уделяется особое внимание национальным и религиозным барьерам между азербайджанцами и молоканами. В материалах Чрезвычайной Следственной Комиссии проводится научный анализ на основании многочисленных показаний свидетелей и показаны причины спровоцировавшие молокан на резню и грабежи в Шемахинском уезде. При этом отмечается, что молокане жившие в чужих землях и лишенные защиты русского государства хотели получить новую общественно-политическую опору в лице большевиков.

PARTICIPATION OF MOLOKAN GROUPS IN MSSACREZ AGAINST MUSLIMS IN SHAMAKHI IN MARCH- JULE 1918.

Eldar Hajiyev

Key words: *molokan, Kozlu Çay, Mixmili, skop, Baptist, subotnik*

Based on scientific literature and archival materials, the description of the crimes committed by the Molokan gangs who took part with the Armenians in the genocide committed against the Azerbaijanis in the Shamakhi district in March-July 1918, the reasons that prompted them to participate in these massacres and its grave consequences are highlighted in the article.

The article provides information on the number of Russian and molokan peasants located in Shamakhi district, their economic life and occupations. The article also pays special attention to the national and religious barriers between azerbaijanis and molokans. In the materials of the Extraordinary Investigation Commission scientific analyzes are conducted on the basis of numerous witness statements and the reasons that provoked the molokans to massacre and looting in the Shamakhi accident are shown. At the same time it is noted that molokans living in foreign lands and deprived of the protection of the Russian state wanted to get a new socio-political support for their eyes in the face of the bolsheviks.

Şamaxı şəhərində və qəzanın kəndlərində azərbaycanlılara qarşı törədilən qərarət və qırğınlarda erməni silahlı dəstələri ilə birlikdə molokan kəndlərindən olan dəstələr də iştirak etmişdir. Çar hökumətinin vaxtından belə azərbaycanlılar ilə molokanlar arasında ciddi ixtilaflar olmamış, heç bir tərəf o biri tərəfə qarşı düşmənçilik hərəkətlərinə yol verməmişdir. Onlar bir-birləri ilə qarşılıqlı ticarət əlaqələri saxlamış, müsəlmanlar öz buğdalarını Qozlu Çay və Pirsaatçay üzərində qurulmuş molokanlara məxsus su dəyirmanlarında üyütmüşlər. Məntiqi sual ortaya çıxır ki, müsəlmanlar ilə yaxşı münasibətdə

olan molokanlar niyə erməni silahlı dəstələri ilə birləşərək azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə qarətçi basqınlar etmişlər?

Bu suala cavab verməmişdən əvvəl Şamaxı qəzasında yerləşən rus və molokan kəndlilərinin miqdarı və yerləşmələri ilə bağlı ümumi rəqəmlərlə tanış olaq. 1917-ci ilin yanvarın əvvəlləri üçün Şamaxı qəzasında 19393 nəfər rus əhalisi yaşayırdı və onların da böyük əksəriyyəti təriqətçilər idi. Şamaxı şəhərinin özündə isə 1737 nəfər rus yaşayırdı. Onların 1158 nəfəri pravoslav məzhəbinə məxsus olan məmurlar və qulluqçular idi, 597 nəfəri isə müxtəlif təriqətlərə aid idilər. Təriqətçilərin içərisində müxtəlif sektalara məxsus molokanlar, skoplar, subbotniklər, baptistlər, duxaborlar və s. var idi. Onların əksəriyyətini molokanlar təşkil etdiyindən yerli əhali onların hamısını “molokan” adlandırırdı. Üç mindən çox əhalisi olan Xilmili (Qozluçay), iki mindən çox əhalisi olan Astarxanovka (Qız-Meydan), Çuxur-Yurd, Altı Ağac ən böyük molokan kəndləri hesab olunurdu [1].

Yerli müsəlman əhali molokanlara düşmən münasibəti bəsləməsələr də, onların torpaqlarına gələnlərə məhəbbət də bəsləməkdilər. Lakin buna baxmayaraq onlar biri-birinin evinə qonaq gedir, qonşuluq münasibətlərini saxlayırdılar. Köklü yerli əhali ilə gələnlər arasında qohumluq əlaqələri qurulmurdu. Buna nə şəriət qaydaları, nə də molokanların ciddi dini qaydaları yol vermirdi.

1918-ci ilin martında molokanlar nəyə görə dünənə qədər mehriban yaşadıqları müsəlman qonşularının üzərinə hücum etdilər. Nəyə görə onlar ermənilərin tərəfini tutaraq müsəlmanlara qarşı əsil müharibəyə başladılar. Sonradan molokanlar azərbaycanlılara qarşı qarətdə iştiraklarını qəti şəkildə danaraq, baş verən hadisələrə görə erməniləri və bolşevikləri günahlandırıdılar. Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün həm müsəlmanlardan, həm də xristianlardan olan şahid ifadələrinə müraciət etmək lazım gəlir. Məsələn, Əngəxaran kənd sakini Əvəz Məhəmməd oğlu kəndə hücum edən molokanlardan bir neçəsini tanıyırdı. Onun dediklərindən: “mən fikir verdim ki, kəndə olan hücumda yaxın dörd kəndin; Çuxuryurd, Çobanı, Qız-Meydan və Nağaraxana kəndlərinin molokanları iştirak edirdi. Onların içərisindən Semyon Yurini, Boris və Yakov Polovinkiləri tanıdım. Yurin bu yaxılarda iki öküzümü geri qaytarmışdır” [2, s. 12].

Molla Almaz Molla Fərhad oğlu da ifadəsində təsdiq edir ki, hazırda molokanlar qarət etdikləri əşyaları geri qaytarırlar [2, s.12]. Təklə Hacı Məmmədhüseyn kəndindən olan Məhəmməd bəy Məlikbəyov qarətçilərin adlarını göstərə bilməsə də, ifadəsində bəzi məqamlara aydınlıq gətirmişdir: “Kim yandırır və qarət edib bilmirəm, Lakin bu yaxılarda Xilmili kəndindən olan bir molokan Maksim Bannikov mənə üç stulu və bir kravatı geri qaytarıb” [2, s.19].

Molokanların qarətdə iştirak etmələri şübhə doğurmur. Çoxsaylı protokollarda olan şahid ifadələri də bunu sübut edir. Əngərəxan kənd sakini 55 yaşlı müsəlman qadın İreyhan Ağa qızı bildirmişdir. Novruz bayramından yeddi gün sonra kəndimizə ermənilərlə əlbir olan molokanlar hücum etdilər... Onların hamısı odlu silahla silahlanmışdılar. Onlar kənddən bütün cavan müsəlmanları aparmaq üçün gəlmişdilər. Onlar üç-dörd nəfərdən ibarət dəstələrə bölünərək evləri gəzib aparmaq istədikləri adamları adları ilə çağırmağa başladılar. Hücum edənlər axtardıkları müsəlmanları tapanda onları evin qarşısında güllələyirdilər. Beləliklə bizim kəndimizdən 100 adam öldürüldü. Bununla yanaşı onlar ərlərini müdafiə edən iki qadını ; Minayə Əlibaba qızını və Həcər Əhmədqızını öldürdülər. Bütün əşyalarını molokanlara verdikdən sonra qoca molokan mənim oğlum Bəhrəmı evdə qoya bilməyəcəyini bildirdi; çünki o, bütün müsəlmanları öldürmək və əsir götürmək haqqında əmr almışdır. Ona görə onlar oğlum Bəhrəmı və Əngərəxan kəndindən olan 16 cavan müsəlman ilə birlikdə kəndin arxasında yerləşən Çildaşlıq deyilən yerə apardılar... Onlar molokanlar tərəfindən tufəng və berdankalarla öldürüldülər [3, s.99].

Həmin kəndin sakini olmuş, hadisələri gözləri ilə görən 28 yaşlı Gəray Babas oğlu, 25 yaşlı Məmmədşah İsgəndər oğlu və Əlinur Qədir oğlunun verdikləri ifadələrdə milikanların və onlara başçılıq edən Mixail Yurinin quldurluq və qətl hadisələrinə rəhbərlik etməsi təsdiqləndiyi halda, M. Yurin istintaqa verdiyi ifadədə bunları inkar edir, İreyhan Ağa qızının qərəzli şəkildə onu şərələdiyini göstərir. Mixail Yurinin ifadəsindən: “ Mənə qarşı irəli sürülən ittihamı görə özümü təqsirli bilmirəm. Günahsızlığımı sübut etmək üçün göstərirəm : keçən ilin payızında İreyhan Ağa qızı Çuxur Yurd kəndinə Kuzma Yurinin yanına gələrək demişdi ki, əgər mən İreyhanəyə 300 rubl pul verməsəm məni onun evinə hücum etməkdə günühdandıracaq. İreyhanənin evinə heç bir hücum olmayıb və mən nə bu, nə də digər oxşar işlər görməmişəm” [4, s. 111-112].

Şamaxı Qəza-şəhər İstintaq sahəsinin müstəntiqi M. Yurinə qarşı olan sübutları əsas götürərək istintaq qurtarana qədər onun Göyçay turmasında saxlanması barədə qərar çıxarmışdı. İstintaqın gedişində ifadələri alınan molokanlar Əngərəxan kəndində olan qırğın və qarətin bolşeviklər tərəfindən törədildiyini, molokanların bu talanlarda iştirak etmədiklərini bildirir, Mixail Yurinin isə həmin vaxtlarda əks istiqamətdə yerləşən Mədrəsə kəndində olduğunu deyirdilər [4, s.137].

İstintaqa cəlb olunan maddi sübutlar və çox saylı şahid ifadələri molokanların qarət və qırğınlarda iştirak etmələri barədə şəkk-şübhə yaratmışdır. Lakin molokanların ermənilərlə birlikdə müsəlmanlara qarşı çıxmasına təhrik edən səbəblər özlüyündə çoxlu suallar doğurur. İstintaq materiallarından da görünür ki, bu məsələ müstəntiqləri də maraqlandırmışdır və onlar dindirdikləri bütün adamlardan molokanların ermənilərlə birlikdə çıxış etmələrinin

səbəblərini soruşmuşlar. İfadəsi alınanların cavabları isə əsasən belə olurdu:” Mən bunları izah edə bilmirəm. Onlar ermənilərlə birlikdə hərəkət edirdilər, ancaq molokanlar idi... Onların bizə qarşı olan qəddar hərəkətlərini anlaya bilmirəm” [5, s. 31].

Savadlı və ictimai işlərdə fəal iştirak edən tək-tək şamaxılıların molokanların müsəlmanlara qarşı qırğında iştirak etmələri barədə öz mülahizələri var idi. Məsələn, Muğanlı kənd sakini Abbas bəy Ümüd bəy oğlu İsrəfilbəyov molokanların həmin mövqeyi ilə bağlı demişdir :” Onlar bolşevik bayrağı altında çıxış edən ermənilər tərəfindən aidadılmışdılar və molokanları inandırmışdılar ki, onlar bizə qarşı siyasi mübarizə aparırlar. Tezliklə molokanlar aldandıqlarını başa düşüb ermənilərdən uzaqlaşdılar” [6, s.3].

Osmanbəyli kənd sakini Şahlar bəy Şıxəlibəyov da belə hesab edirdi ki, molokanlar cinayətkar millətçi məqsəd güdən ermənilər tərəfindən aldadılmışdılar. “İş burasındadır ki, Şamaxı qəzasında Hakimiyyəti ələ keçirməyə can atan ermənilər əhalini bolşeviklərə tabe etdirməyə çalışırdılar. Onlar bu bayraq altında çıxış etdilər və molokanları da öz tərəflərinə çəkildilər. Bunların hamısı görüntü idi, başlıcası onların müsəlmanlara olan düşmənçiliyi və onları məhv etməyə can atmaları idi “ [7, s. 76].

Bakıda yaşayan rus əhalisinin ayrı-ayrı nümayəndələri molokanların ermənilərlə birlikdə müsəlman əhalisinə qarşı törətdikləri cinayətlərə görə təəssüf hissləri keçirdiklərini bildirsələr də, son məqamda onların ermənilərin silahlı hədələri qarşısında belə etdiklərini təsdiqləyirlər. Məsələn, Bakının keçmiş qradonaçalniyi olmuş Yakov Nikolayeviç Smirnov İstintaq Komissiyasına verdiyi ifadədə bildirir ki, silahlı erməni dəstəsinin başında duran Tatevos Amirov və Stepan Lalayev güllələmək hədəsi ilə molokanları azərbaycanlıların yaşadıkları Mərzə kəndinə hücumu aparmışdır. Bu sözlərdə müəyyən həqiqət olsa da, çox saylı faktlar molokanların müstəqil olaraq hücumlarda iştirak etdiyini də göstərir. Müstəqil iştirak etdikləri həmin hücumlarda onlar heç də ermənilərdən geri qalmamışdılar. Ona görə də molokanların “erməni tərəfindən aldadılması” və ya “ermənilər tərəfindən silsh gücünə bu işlərə təhrik edilmələri” heç də inandırıcı deyildir. Bir molokanın Şamaxı şəhərinin sakini Əbdül Hüseyn Əliyevin “nəyə görə siz bizə qarşı çıxırsınız?- sualına cavab olaraq “biz güclünün tərəfini tuturuq”- deməsi həqiqətə daha uyğun görünür.

Molokanları müsəlmanlara qarşı çıxış etməyə təhrik edən amillər sırasında hərislik və quldurluq yolu ilə zənginləşmək amillərini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Çünki, həmin dövrdə qəzanın ictimai-siyasi həyatında özünü göstərən özbaşınalıqlar, cəzasızlıq və anarxiya kimi halların mövcudluğu molokanlar üçün quldurluq hərəkətlərinə zəmin yaratmışdır. İfadələrin birində deyilir :” O vaxt türklər Kürdəmirdə olanda kəndə (Qəleyi-Buğurd) Çuxur-Yurd kəndindən olan silahlı molokan- Semyon Qara İvan oğlu gəldi və bizim 45 baş

iribuynuzlu malımızı apardı. O, lovğalanaraq deyirdi ki, ermənilər kütləvi şəkildə hücum edirlər, amma mən tək"[8, s.54]. Baş verən hadisələr müsəlman kəndlilərinin canına necə qorxu salıbsa, bir nəfər quldurun qarşısını almaqdan qorxublar.

Molokanlar qonşu kəndlərdə olan müsəlman tanışlarının əmlaklarına sahib olmaq üçün hiyləyə də əl atmaqdan çəkinməyiblər. Məsələn, Çuxur-Yurd molokanı Semyon Popov oğlanları Vasili və İvan ilə birlikdə Qəleyi Buğurt kəndinə gələrək tanışları Hacı Comər Hacı Orucəli oğluna onları bolşeviklərdən qorumaq bəhanəsi ilə Çuxurd Yurd kəndinə getmələrini təklif edib, Eyni zamanda onlara özləri ilə üç baş iribuynuzlu malqaranın da aparmalarını təklif edib. Hacı Comər iki öküz və bir inəyini götürüb onlarla gedib. Ondan sonra həmin adamdan və onun heyvanlarından xəbər çıxmayıb [9, s.76].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin istintaq orqanları tərəfindən dindirilən onlarla molokan onlara qarşı çoxsaylı faktların olmasına baxmayaraq azərbaycan kəndlərində qarət və qırğınlarda iştiraklarını təkzib edir, hətta baş verən hadisələrdə müsəlmanları günahlandırırđılar. Onlar ifadələr verərkən bir-birləri üçün albi yaradır, hətta ümumi suallara cavab verməkdən imtina edirdilər. Əngəxaran kəndində baş verən qarət və dağıntılarla bağlı həs olunan bir qurup molokan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentinə ünvanladıqları ərizədə baş verənlərə görə müsəlmanları günahlandırırđılar. 1917-ci ildə Müvəqqəti Hökumətin devrilməsindən sonra qəzada yaranan anarxiya və terrora görə məsuliyyəti müsəlmanların üzərinə qoyur, özlərini bu hadisələrin qurbanları kimi qələmə verir və iddia edirdilər ki, müsəlmanların quldur dəstələrinin hücumlarına məruz qalıblar. Nümunə olaraq onlar qonşu kənddən olan Hacı Qədir və Hacı Sultanın adlarını götürirlər. Molokanlar qeyd edirlər ki, bu adamların rəhbərliyi altında olan min nəfərlik dəstə Çuxur Yurdlu Flipp Vlasovun xutoruna hücum etmiş və Flipp Vlasovu yaralamışdı [10, s.54].

Təəccüblü odur ki, ərizə ilə müraciət edən şəxslər kiçik bir xutora min nəfərlik dəstənin hücum etməsinə və heç kəsin öldürülməməsinə özləri inanardılar mı?

Təbii ki, qəzada müsəlmanlardan ibarət kiçik quldur dəstələri olub və onların hərəkətlərindən təkcə xristianlar deyil, müsəlmanlar da çox ziyana düşüblər. Lakin belə dəstələrin ziyankar fəaliyyəti qəzanın bütün kəndlərinə molokanların amansız hücumlarına bəraət verə bilməzdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamentinə müraciət göndərən molokanlar kəndə gələn "sovet ordu hissələrinə" müqavimət göstərdiklərinə və həmin hadisələrə "milli xarakter" verməkdə Əngəxaranlıları günahlandırırđılar. Onlar müsəlmanlar tərəfindən rusların yaşadıkları Nova Dmitriyevka və Cobanı kəndlərinin yandırıldığını, həmin kəndlərdə yüzə qədər rus əhalisinin öldürüldüyünü iddia edirdilər. Lakin Fövqalədə İstintaq Komissiyası rus

kəndlərində dinc əhalinin öldürülməsi ilə bağlı heç bir fakt ortaya çıxara bilmədi. Və milokanların bu iddiaları təsdiqlənmədi.

İstintaq protokollarında tez-tez “ molokanlar bolşevik ideyasının ardınca gedirdilər”, “ molokanlar bolşeviklər kimi”, “ molokanlar bolşeviklərin adından”, “molokanlar bolşevik adı ilə” və s. kimi ifadələrə rast gəlinir. Bu sözlərdə kifayət qədər ciddi məqamlar gizlənsə də, zərər çəkmiş müsəlmanlar molokanların hansısa bir ideya daşıyıcıları olmalarına inanmır və bildirirdilər ki, onları (molokanları) zorakılıq, qərarət müsəlmanları öldürməkdən başqa heç bir şey maraqlandırmırdı.

Molokanların müsəlman kəndlilərinə olan münasibətlərinə digər prizmadan da yanaşmaq olar. Dini baxışlarına görə sektantları doğma kəndlərindən köçürən rus hökuməti müstəmləkə ərazisində molokanları yenə də özününkü hesab edir və yerli xalqla müqayisədə onlara daha imtiyazlı şərait yaradırdı. Çar hökumətinin Azərbaycana köçürmə siyasəti ilə bağlı məsələləri tədqiq etmiş M.A.Muradov rus sektantları ilə bağlı yazmışdır: “ rus sektantlarının ilk illərdə Zaqafqaziya, (Cənubi Qafqaza-E.Hacıyev) o cümlədən Azərbaycana köçürülməsi dini pərdə altında həyata keçirilirdi. Çarizmin bu məsələdə mövqeyi iki taktiki xətlə sıx bağlı idi; bir tərəfdən Rusiyada baş qaldıran kəndli narazılıqlarında fəal iştirak edən təriqətçiləri uzaqlaşdırmaq və digər tərəfdən Azərbaycanda yaşayış məskənləri yaratmaqla, bu regionda müstəmləkə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri etimad dayaq təbəqələri yaratmaq idi [11, s.11].

Rus müstəmləkə dairələrində rus köçkünlərindən Azərbaycanı idarə etmək məqsədilə daha geniş planda istifadə etmək qərara alınmışdı. Bu məqsədlə də Azərbaycana sürgünə göndərilən təriqətçilərə rəsmi dairələr tərəfindən diqqət artırılmışdı. Təriqətçilərlə bağlı yeni siyasət hər şeydən öncə onların bir yerdən başqa yerə köçmələrini qadağan edən qanunların ləğvinə təzahür etdi. Belə ki, 1837-ci ildə qəbul edilmiş hökumət qərarında sektantlarla bağlı pasport rejimi ləğv edildi, sürgün olunduqları ərazidə onların sərbəst hərəkət etmələri üçün icazə verildi. Yeni qərar sürgün olunmuş təriqətçilərin hökumətə olan münasibətində müsbət dəyişikliklərin yaranmasına səbəb oldu və onların rus hökumətinə sədaqət dairəsi nisbətən genişləndi [11, s.33]. Özgə torpaqlar hesabına özlərinə daha yaxşı şərait yaradan rus bəddətçiləri özlərini bu torpaqların ağası kimi aparır, yerli sakinlərin həmin torpaqlardan sıxışdırılıb çıxarılmasına nail olmaq istəyirdilər. Görünür molokanları qırıq və talanlar dövründə ermənilərlə yaxınlaşdıran amillərdən biri də məhz bu olmuşdur.

İnqilab dövründə rus əsgər və zabidləri, dövlət məmurları Şamaxı qəzasını tərk etdilər. Molokanlar isə burada qalmaqla Şamaxı qəzasında (ümumiyyətlə Azərbaycanda) rus amilinin yaşaması üçün bir növ istinadgah oldular.

Rus əhalisi, o cümlədən kolonistlər hakimiyyətə can atan siyasi partiyaların diqqətindən kənarda qalmadılar. Molokanların bolşeviklər tərəfindən necə siyasətə cəlb olunmalarını və onlar arasında mövcud olmuş əlaqələri araşdırmaq ayrıca bir məsələdir. Bakıda “Rus Milli Cəmiyyəti”nin nümayəndəsi olmuş B.L.Baykov səhvən belə qənaətə gəlir ki, “rus milli hökumətinin süqutundan sonra həmin rus kənd əhalisinin arxalanmağa heç kimi yox idi”[12, s. 114].

İqtibasdan belə nəticə çıxır ki, molokanlar hakimiyyətsizlik və anarxiya şəraitində özlərini qorumaq üçün hansısa bir yolu seçməli idilər. Əvvəla, Şamaxı qəzasında rus əhalisi üçün nə müsəlman, nə də erməni əhalisi tərəfindən heç bir real təhlükə mövcud deyildi. Qəzada “hakimiyyətsizliyi” yaşayan bütün xalqlar öz üzərilərində belə təhlükə hiss edirdilər. Lakin bu hakimiyyətsizlikdən bəzi xalqlar hakimiyyətə gəlmək məqsədi üçün istifadə etmişdilər. Digər tərəfdən müsəlmanlar ilə ermənilər arasında yaşanmış qarşıdurmanı nəzərə alsaq, molokanların vəziyyəti o birilərinə baxanda daha yaxşı idi. Bu vaxta qədər cəmiyyətin qeyri-fəal üzvü olan molokanlar ətraflarında cərəyan edən hadisələrə qoşulmaqla sözsüz ki, seçimlərini etməli, bu və ya digər tərəfi müdafiə etməli idilər. Yüz illər boyu siyasətə qoşulmayan rus təriqətçi cəmiyyəti xristianlığın və siyasətə qoşulmağın xeyrinə seçimlərini etdilər.

Milli hakimiyyət strukturlarına malik olmayan, doğma torpaqlarına sahib olmaq hüquqlarını müdafiə edən müsəlman cəmiyyətini molokanlar özləri üçün nə dərəcədə təhlükəli hesab edirdilər. Molokanların ermənilər və bolşeviklərlə birləşərək qəzanın dinc sakinlərinə qarşı törətdikləri vəhşiliklər, qəddarlıqlar onların “təhlükə hesab etdiklərinə” bəraət qazandıra bilməzdi.

Sonralar baş verən hadisələr molokanların erməni-bolşeviklərlə ittifaqının uzunömürlü olmadığını göstərdi. 1918-ci ilin iyulun axırlarında Bakı Komunnasının hakimiyyətdən getməsi ilə molokanlar özlərini erməni və bolşevik müttəfiqlərindən dərhal ayıraraq silahlarını yerə qoyub evlərinə döndülər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra Azərbaycanın digər vətəndaşları kimi molokanların da bərabər hüquqlarına təminat verildi. Molokan təriqəti yenidən özünə qapanaraq müsəlmanlar ilə münasibətləri qaydaya salmağa çalışdı.

Ədəbiyyat:

- 1.Рустемова- Тоғиди С. Шемаха. Март-июль 1918 г. Азербайджанские погромы в документах. Т.1 Баку, 2013.
2. ARDTA , fond 1061, siyahı 1, iş. 104, vərəq 12.
3. Yenə orada, iş.110, vərəq,19.
4. Yenə orada, iş 110, vərəq.99
5. Yenə orada, vərəq 111-112
6. Yenə orada, vərəq 137-139
7. Yenə orada, iş 106, vərəq.31,9, 20.
- 8.Yenə orada, fond.700, siyahı1, iş12, vərəq.3.
9. Yenə orada, fond 1061, siyahı 1, iş 105, vərəq 76.
- 10.Yenə orada, iş.6, vərəq 54.
11. Muradov M.A. Çar Rusiüasının Azərbaycana Köçürmə siyasəti. Bakı, 1994.
- 12.Байков Б.Л. Воспоминания о революции в Закавказье Архив русской революции. М., 1991, Т. 9-10.